

De wetten van de melancholie

Georgi Gospodinov

De wetten van de melancholie

Vertaald uit het Bulgaars
door Hellen Kooijman

Ambo|Anthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 3 116 9

© 2012 Georgi Gospodinov. First published by Zjanet 45, 2012

© 2015 Nederlandse vertaling Ambo | Anthos *uitgevers*,

Amsterdam en Hellen Kooijman

Oorspronkelijke titel *Fizika na tagata*

Oorspronkelijke uitgever Zjanet 45

Omslagontwerp Roald Triebels, Amsterdam

Omslagillustratie © &Co graphicdesign/www-und-co.at

Foto auteur © Dafinka Stoilova

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Inhoud

EPIGRAAF 7

PROLOOG 9

- 1 Het brood van de weemoed 11
- 2 Tegen het in de steek laten: de zaak-M. 67
- 3 Het Gele Huis 83
- 4 Time Bomb (Te openen na het einde van de wereld) 135
- 5 De groene doos 171
- 6 De verhalenkoper 203
- 7 Wereldherfst 227
- 8 Een elementaire natuurkunde van de melancholie 265
- 9 Eindjes 307

EPILOOG 311

BRONVERMELDING 317

EPIGRAAF

O mytho é o nada que é tudo*

F. Pessoa, *Mensagem*

Er is enkel kindertijd en dood. En niets daartussen...

Gaustin. Geselecteerde autobiografieën.

De wereld is niet meer magisch. Je bent achtergelaten.

Borges, 1964

... en kijk, ik ga de velden op en de brede grote, weidse zalen in van de herinnering, waar zich de schatten van ontelbare beelden bevinden.

De heilige Augustinus, *Openbaringen, boek X*.

Alleen het voorbijgaande en efemerische is het waard opgetekend te worden.

Gaustin, *Degenen die achter werden gelaten*.

Ik zou willen vliegen, zwemmen, blaffen, loeien, huilen. Ik zou willen dat ik vleugels bezat, een pantser had, een schil, dat ik rook uitblies, een slurf had, dat ik kon kronkelen, dat

* De mythe is niets, wat alles is.

ik me overal naartoe kon verspreiden, in alles kon zijn, dat ik kon vervliegen samen met de geuren, dat ik kon vertakken als een plant, stromen als water... dat ik door kon dringen in elk atoom, dat ik kon afdalen tot het einde van de materie... de materie zelf kon zijn.

Gustave Flaubert, *De verzoeking van de H. Antonius...*

... *mixing*
memory and desire...

T.S. Eliot, *The Waste Land*.

Zuivere genres interesseren me niet echt. De roman is geen Ariër.

Gaustin, *Roman en niets*.

De lezer is vrij om dit boek te zien als fictie...

Ernest Hemingway, *Dag en nacht feest*.

PROLOOG

Ik ben geboren aan het einde van augustus 1913 als een menselijk wezen van het mannelijk geslacht. De precieze datum weet ik niet. Ze wilden eerst zien of ik wel zou overleven en mij daarna pas aangeven. Zo deden ze dat met alle kinderen. Het zomerse werk liep ten einde, het een en ander moest van het veld worden gehaald, de koe wierp een kalf, de zorgen die er over haar waren. De Eerste Wereldoorlog brak uit. Die overleefde ik, net als de overige kinderziektes: waterpokken, rodehond enzovoort.

Ik ben twee uur voor zonsopgang geboren als een fruitvlieg. Ik zal vanavond na zonsondergang sterven.

Ik ben geboren op 1 januari 1968 als een menselijk wezen van het mannelijk geslacht. Ik kan me het hele jaar 1968 in detail herinneren, van het begin tot het einde. Ik kan me niets herinneren van het jaar waarin we nu leven. Ik weet zelfs het jaartal niet.

Ik ben altijd geboren geweest. Ik herinner me nog het begin van de ijstijd en het einde van de Koude Oorlog. Het beeld van stervende dinosaurussen (in beide tijdperken) is een van de meest ondraaglijke dat ik ooit op mijn netvlies heb gehad.

Ik ben nog niet geboren. Ik kom eraan. Ik ben min zeven maanden oud. Ik weet niet hoe die negatieve tijd in de baarmoeder wordt geteld. Ik ben een jongetje of een meisje (ze weten mijn geslacht nog niet), zo klein als een olijf, ik weeg anderhalve gram. Mijn staart trekt zich stilaan terug. Het dier in mij gaat weg, het zwaait me met zijn verdwijnende staart uit. Blijkbaar moet ik een menselijk wezen worden. Het is hier donker en gezellig, ik ben aan iets vastgemaakt wat beweegt.

Ik ben geboren op 6 september 1944 als een menselijk wezen van het mannelijk geslacht. Oorlogstijd. Een week later vertrok mijn vader naar het front. De melk van mijn moeder droogde op.

Een kinderloze tante wilde me wel meenemen en grootbrengen, mij adopteren, maar ze gaven me niet weg. Ik brulde nachtenlang van de honger. Ze gaven me een stukje brood, gedoopt in wijn, om op te zuigen, als op een speen.

Ik herinner me dat ik geboren ben als een rozenbottelstruik, een patrijs, een Ginkgo biloba, een slak, een wolk in juni (die herinnering is kort), een lila herfstkrokus aan de Berlijnse Halensee, een te vroeg bloeiende kersenboom, verkleumd van de kou door de late aprilsneeuw, als sneeuwvlokken die een beduvelde kersenboom doen verkleumen.

Ik zijn.

Het brood van de weemoed

DE TOVENAAR

En toen greep de tovenaar mijn petje van mijn hoofd, stak zijn vinger erdoor en maakte – kijk – zo'n gat. Ik begon te huilen, want hoe kon ik nu thuiskomen met een kapotte pet? Hij lachte, blies over de pet en, wonder boven wonder, de pet werd weer heel. Een groot tovenaar.

'Dat was toch een goochelaar, opa?' hoor ik mezelf vragen.

'Toen waren het nog tovenaars,' zegt mijn opa. 'Pas later werden het goochelaars.'

Maar ik ben al daar, op mijn twaalfde, we schrijven het jaar 1925. Hier heb ik de stuiver die ik stevig in mijn hand houd, hij is nat van het zweet, ik voel de rand. Voor de eerste keer ben ik alleen op de kermis en heb ik geld op zak.

Kom hier, mensuuuh. Kom de python zien, van kop tot staart drie meter, en van staart tot kop nog een keer zoiets.

Jemig, wat is dat voor een slang van zes meter lang... Hé wacht even, waar ga je naartoe zonder te betalen, geef dat geld hier... Maar ik heb maar vijf cent, die ga ik toch niet uitgeven aan een slang...

Aan de overkant verkopen ze pommade, kleimaskers en haarverf.

Verruuuf voor mannen met baarden, verstand voor behaarden...

En wie is die man, waar al die oude vrouwtjes sniffend omheen staan?

... en als de kleine Nikolaas uit krijgsgevangenschap naar huis is gekomen, hoort hij dat zijn aanstaande bruid een ander heeft genomen. Nikoltsjo neemt haar mee naar de waterput, hakt haar hoofd van haar romp, o gut. Het hoofd vliegt door de lucht en spreekt nog een enkele keer. Och och, Nikoltsjo, wat doe je nu weer? ... Kom op, en nu huilen, omaatjes... En de oude vrouwtjes huilen hartverscheurend. Koop nu het liederenboek zodat u weet hoe het nu kwam dat Nikoltsjo zijn onschuldige bruid per abuis het leven benam... De verkoper van liederenboeken. O jee, wat zou dat voor een vergissing geweest zijn?

Overal mensen en nog eens mensen, ze botsen tegen me aan, ik houd mijn stuiver stevig vast, opdat ze die niet stelen, zei mijn vader tegen me toen hij me de munt gaf.

Stop. Siroop van Agop. Geschreven met grote, sirooproze letters. Ik watertand. Zal ik een glas drinken...?

Kom naar de suikerhaaaantjes... zo verleidt de duivel mij, verkleed als een Armeense oude vrouw. Wie dit kan verstaan, blijft hier staan. Maar wat nu? Siroop of suikerhaantjes? Ik sta tussen de verkopers, ik slik en kan maar niet beslissen. Mijn grootvader in mij kan niet beslissen. Aha, daar komt dus die besluiteloosheid vandaan die mij in latere tijden zo zal kwellen. Ik zie mezelf zitten, een dunne opgeschoten jongen, met een kapotte knie, met een petje dat zo meteen door een tovenaar van mijn hoofd gewipt zal worden, met open mond, verbluft en verleid door de wereld die zich om mij heen aanbiedt. Ik neem wat afstand, kijk nu naar mezelf vanuit een vogelperspectief, iedereen om mij heen loopt doelloos op en neer. Ik sta daar en mijn grootvader staat daar, samen in hetzelfde lichaam.

Hop, een hand grist mijn pet van het hoofd. Ik ben bij het tafeltje van de tovenaar gekomen. Rustig maar, ik zal niet huilen, ik weet precies wat er gaat gebeuren. Kijk, daar is de vinger van de tovenaar aan de andere kant van de stof, je-mig, wat een gat. De menigte om mij heen komt niet meer bij van het lachen. Iemand slaat met de vlakke hand in mijn blote nek, de tranen springen me in de ogen. Ik wacht, maar de tovenaar – alsof hij de draad van het verhaal kwijt is – legt mijn kapotte pet opzij, brengt zijn hand naar mijn mond, draait die dicht en – o hemel – mijn mond zit op slot. Ik kan hem niet meer opendoen. Ik ben stom geworden, en de mensen om mij heen doen het in hun broek van het lachen. Ik probeer wat te roepen, maar uit mijn keel klinkt alleen maar een soort loeien. Mmmm. Mmmm.

Harry Stoev is naar de kermis gekomen. Harry Stoev is terug uit Amerika.

En een grote man met een stads kostuum doet de menigte uiteenwijken, die mompelt met ontzag en begroet hem. Harry Stoev – de tweede Dan Kolov*, *the Bulgarian dream*. Zijn benen kosten een miljoen in Amerikaans geld, zegt iemand achter mij. Hij maakt een sleutel met zijn benen en wurgt zijn tegenstanders, totdat ze niet meer bewegen. Dat noemen ze de wurggreep, fluistert een tweede.

Ik stel me de half stikkende worstelaars voor die naast elkaar op de mat worden gegooid en ik voel hoe ik zelf ook naar lucht begin te happen, alsof ik terecht ben gekomen in de sleutel van Harry Stoev. Ik zorg dat ik snel wegkom, de menigte gaat achter hem aan. En dan hoor ik ergens achter mijn rug:

* Dan Kolov (1892-1940) werd geboren als Dontsjo Kolev Danev en was de eerste freestyle worstelaar uit Bulgarije. Hij won internationaal goud. Kolov emigreerde naar de Verenigde Staten maar kwam dertig jaar later terug naar Bulgarije.

Hiernaartoe mensuuuh... Het kind met het stierenhoofd. Zo'n wonder hebt u nog nooit gezien. De kleine Minotaurus uit het Labyrint, pas twaalf jaar oud... Voor vijf leva kun je wat eten, voor vijf leva kun je wat drinken, maar voor vijf leva kun je ook je hele leven lang vertellen wat je hier gezien hebt.

In de herinneringen van mijn grootvader is hij hier niet naar binnen geweest. Maar nu ben ik op de kermis van deze herinnering, ben ik hem, en ik kan de verleiding om de tent binnen te gaan niet weerstaan. Ik geef de stuiver en neem afscheid van de python met zijn zogenaamde zes meter, van de ijskoude siroop van Agop, van het verhaal van krijgsgevangene Nikoltsjo, van de suikerhaantjes van de Armeense oma, de wurggreep van Harry Stoev en snel glijp ik de tent binnen. Naar de Minotaurus.

Vanaf hier wordt de draad van mijn grootvaders herinnering dunner, maar hij breekt niet. Hij beweerde dat hij niet naar binnen durfde te gaan, maar het lukt mij wel. Hij moet het dus verzwegen hebben. Aangezien ik hier ben, in zijn herinnering. Kan ik verdergaan als hij niet vóór mij hier is geweest? Ik weet het niet, maar iets klopt er niet. Ik ben al in het labyrint, dat een grote halfdonkere tent blijkt te zijn. Wat ik hier zie is iets heel anders dan in mijn geliefde boek met Oud-Griekse mythes en zwart-wit illustraties waarin ik voor het eerst het monster Minotaurus zag. Het ene heeft niets van doen met het andere. Deze Minotaurus hier is niet eng, maar verdrietig. Een melancholieke Minotaurus.

In het midden van de tent staat een ijzeren kooi van vijf à zes stappen lang en net iets hoger dan een mens. De dunne metalen spijlen beginnen al wat donkerder te kleuren door de roest. Aan de ene kant bevindt zich een matras en een kleine driepotige stoel, aan de andere kant een emmer wa-

ter en wat uitgespreid stro. Een hoek voor de mens en een hoek voor het beest.

Op het stoeltje zit de Minotaurus, met zijn rug naar het publiek. De schok komt niet voort uit het feit dat hij op een beest lijkt, maar omdat hij op een of andere manier een mens is. Juist het menselijke doet je verstenen. Zijn lichaam is dat van een jongen, net als dat van mij.

De eerste beharing op de benen, met voeten waaraan lange tenen zitten – god weet waarom, maar ik had verwacht de hoeven van een dier te zien. Een korte verbleekte broek die tot zijn knieën reikt, een blouse met korte mouwen en... het hoofd van een jonge stier. Groot, harig en zwaar en niet helemaal in verhouding met zijn lichaam. Alsof de natuur twijfelde. En ergens halverwege stier en mens alles uit handen had laten vallen, geschrokken of verward. Dit hoofd is niet helemaal van een dier, maar ook niet helemaal van een mens. Hoe omschrijf je iets waarover de taal ook twijfelt en verdeeld is? Het gezicht (of de snuit?) – langgerekt; het voorhoofd – dat zich ietwat naar achteren terugtrekt, maar toch massief blijft, met borstelige haren boven de ogen. (Eigenlijk ziet het voorhoofd van elke man in onze familie er zo uit. En terwijl ik dat denk, strijk ik onbewust met mijn hand over mijn eigen schedel.) Maar zijn onderkaak steekt flink vooruit, en zijn lippen zijn aanzienlijk dikker. In de kaak verbergt zich altijd het meest dierlijke, het dier gaat van daar pas als laatste weg. Vanwege zijn langgerekte en aan beide zijden afgevlakte gezicht (of snuit) zijn de ogen uit elkaar gegroeid. Zijn hele gezichtsdeel is bedekt met een soort bruinachtig dons, geen baard, maar dons. Enkel bij de oren en de nek verhardt dit dons zich tot huid, de haren groeien wild en ordeloos door elkaar. En toch is het meer dan wat ook een menselijk wezen. Er is een verdriet in hem dat geen enkel dier bezit.

Terwijl de tent volloopt met publiek, dwingt een man de Minotaurusjongen te gaan staan. Hij staat op van de stoel en voor het eerst kijkt hij de mensen in de tent aan. Hij laat zijn blik over ons zwerven, terwijl hij vanwege die zijdelingse positie van zijn ogen tevens zijn hoofd heen en weer beweegt. Het lijkt alsof hij zijn blik wat langer op mij laat rusten. We zijn tenslotte van dezelfde leeftijd, of niet?

De man die ons in de tent heeft gebracht (zijn eigenaar of voorgd) begint met zijn verhaal. Het is een bijzondere mix van een legende en een biografie, vervormd door het telkens herhalen op de kermis. Een verhaal waarin de tijden elkaar inhalen maar ook verweven zijn. Sommige gebeurtenissen vinden in het hier en nu plaats, andere in verre en onheuglijke tijden. De ruimten lopen eveneens door elkaar; kastelen en kelders, Kretenzer tsaren en Bulgaarse herders bouwen het labyrint van de geschiedenis van de Minotaurusjongen, totdat je je erin verliest. Het verhaal kronkelt als een labyrint en ik kan helaas nooit meer op zijn schreden terugkeren. Een verhaal met doodlopende gangen, draden die breken, blinde vlekken en overduidelijke tegenstrijdigheden. Hoe onwaarschijnlijker het lijkt, hoe meer je erin gelooft. Ik kan deze geschiedenis alleen maar overbrengen in een bleke en rechte lijn, zonder de magie van dat andere verhaal, en dan klinkt het ongeveer als volgt.

Heljo, de grootvader van de jongen van moederskant, was verantwoordelijk voor de zon en de sterren, 's avonds sloot hij de zon op en dreef hij de sterren naar de hemel, zoals een herder zijn kudde de weide op drijft. 's Ochtends bracht hij zijn kudde weer naar huis en liet hij de zon los, zodat die kon grazen. De dochter van de oude man, de brave en mooie Pazifajka – de moeder van deze jongen hier – trouwde met een grote tsaar, die daar ergens beneden op de eilan-

den woonde. Dat was al heel lang geleden, voor al die oorlogen. Het was een vermogend koninkrijk, God zelf (die van hen, de lokale) dronk rakija* met de tsaar van de eilanden. Ze waardeerden elkaar, God gaf hem zelfs een grote stier met een witte vacht, de allermooiste... De jaren gingen voorbij en God wilde dat de stier geofferd werd. Maar tsaar Mino (Minos, Minos... riep iemand uit het publiek) had medelijden met het beest. Hij besloot God voor de gek te houden en een andere stier te slachten, die ook groot en weldoorvoed was.

Maar laat God zich belazeren? Nee, die kwam er natuurlijk achter, werd boos, werd razend en riep uit: je hebt me blij gemaakt met een dode mus, nu zul je eens zien met wie je te maken hebt. En hij zorgde ervoor dat de lieve en trouwe vrouw van Mino, Pazifajka, zondigde met diezelfde stier, die knapperd. (Er gaat een afkeurend gemurmel door het publiek.) En daaruit werd een baby geboren – een baby met het lichaam van een mens en het gezicht van een stier, met een stierenkop. Zijn moeder zoogde hem en voedde hem op, maar de bedrogen tsaar Mino kon de schande niet aan. Toch verkreeg hij het niet over zijn hart de baby-Minotaurus te doden en hij gaf het bevel om hem op te sluiten in de kelder van het kasteel. En die kelder was een heus labyrint, een meester-metselaar had hem zo gemaakt dat als je er eenmaal in ging, je er nooit meer uit kwam. Die metselaar moet van hier zijn geweest, een van onze jongens, want bij ons werken de beste vakmensen en de Grieken zijn lui. (Goedkeurende woorden gaan door de tent.) Die metselaar zelf heeft geen moer aan die klus overgehouden, maar dat is weer een ander verhaal. Ze gooiden de jongen in de kelder, drie jaartjes oud was hij, gescheiden van zijn moeder en va-

* Bulgaarse volksdrank, brandewijn van druiven, pruimen of ander fruit.

der. Stelt u zich eens voor hoe het dat engeltje in die donkere kelder verging. (Op dat punt begonnen de mensen te sniffen alhoewel ze zelf altijd precies hetzelfde deden met hun eigen snotjong, weliswaar slechts voor een uur of twee, niet voor eeuwig, maar toch. Ze sloten hun kinderen ook op achter de dikke muren van de kelder.) Toen ze hem in het donker hadden gebracht, zo ging de verteller door, huilde de jongen dag en nacht en riep om zijn moeder. Uiteindelijk lukte het Pazifajka om van die ene metselaar, die de kelder gebouwd had, gedaan te krijgen dat hij het jongetje in het geheim uit de kelder haalde en er in zijn plaats een echte jonge stier in zette. 'Ja maar, zo staat het niet in het boek,' meldde de allesweter uit het publiek zich weer. Dat deel, zo zegt de verteller met klem, moet dan ook absoluut onder ons blijven, zodat die Kretenzer tsaar Mino niets te weten komt over die verwisseling, want daar heeft-ie op dit moment nog geen flauw idee van natuurlijk. En zo bevrijdden ze in het geheim het jongetje met de stierenkop en brachten ze hem, wederom in het geheim, aan boord van een schip naar Athene (hetzelfde dat op weg was om zeven meisjes en jongens vanuit Athene naar de Minotaurus te brengen). De kleine Minotaurus gaat in Athene van boord, hij wordt gevonden door een oude visser die hem in zijn hut verstopt, hem één, twee jaar verzorgt en hem dan aan een van onze mensen geeft, een herder die in de winter de bergen afdaalde naar het zuiden, helemaal naar de Egeïsche Zee, om daar zijn kudde buffels te laten grazen. Neem hem mee, zei de visser, want als hij onder de mensen is zal hij het daglicht nooit zien en misschien accepteren de buffels hem als een van hen. Tsjá, en die herder gaf hem dus enkele jaren geleden persoonlijk aan mij. De stieren moeten hem niet, zei hij, ook die accepteren hem niet als een van hen, ze zijn bang voor hem, door hem valt mijn kudde uit elkaar, ik kan

hem echt niet meer meenemen. En sindsdien loop ik alle kermessen af met dit zielige weesje, alleen gelaten door zijn vader en moeder, dat nooit mens zal zijn onder de mensen, maar ook nooit stier onder de stieren.

Terwijl dit verteld wordt, houdt de Minotaurus zijn hoofd naar beneden, alsof het verhaal niet over hem gaat. Hij laat enkel af en toe wat zachte keelklanken horen. Hetzelfde geluid dat ik gaf toen mijn mond op slot zat. Laat nu zien hoe je water drinkt, beveelt de eigenaar en de Minotaurus valt met zichtbare tegenzin op zijn knieën, dompelt zijn gezicht in de emmer en begint luid te slurpen. Begroet nu al deze goede mensen. De Minotaurus zwijgt en kijkt naar beneden. Begroet deze mensen, herhaalt de man. Nu zie ik dat hij in zijn hand een stok houdt met een scherpe punt aan het einde. De Minotaurus opent zijn mond en stoot een diep, rauw en onvriendelijk geluid uit... Moeoehoeh...

Hiermee is de show ten einde.

Voordat ik de tent uit stap (als laatste) kijk ik nog even over mijn schouder en gedurende een seconde kruisen onze blikken elkaar opnieuw. Nooit zal ik loskomen van het gevoel dat ik dit gezicht ergens van ken.

Buiten besef ik dat mijn mond nog steeds op slot zit en dat mijn petje kapot is. Ik ren naar het kraampje, maar van de tovenaar ontbreekt ieder spoor. En zo stap ik uit deze herinnering, of eerder: zo laat ik mijn twaalfjarige grootvader daar achter. Met een gesloten mond en kapotte pet. Maar waarom zou hij in zijn verhaal het bezoek aan de Minotaurus verzwegen hebben?

MOEEOEH...

Ik vroeg hem er destijds ook niet naar, hij zou dan immers begrijpen dat ik binnen kan dringen in andermans herinneringen en dat was mijn (aller)grootste geheim. Bovendien haatte ik het Gele Huis waar ze me dan naartoe zouden brengen, net als ze deden met de blinde Marijka, omdat die dingen ziet die nog staan te gebeuren.

Toch lukte het me om stiekem wat los te krijgen uit de zussen van mijn grootvader, zeven stuks in totaal, die, toen ze nog leefden, elke zomer langskwamen om hem te bezoeken, dun, geheel in het zwart, droog als sprinkhanen. Op een middag kreeg ik de oudste en meest spraakzame van hen te pakken en ik begon haar te ondervragen over mijn opa en wat voor kind hij was. Ik had van tevoren wafels en limonade gekocht – al die zussen deden een moord voor wat zoets – en ik kreeg het hele verhaal.

Ik kwam te weten dat mijn grootvader als kind ineens niet meer praatte. Hij was teruggekomen van de dorpsmarkt en loeide alleen maar, hij kon geen woord meer uitbrengen. Hun moeder bracht hem naar *baba* Vratsjka die voor hem lood zou gieten. Ze bekeek hem even en zei: een grote angst is in dat kind geslopen, dat jullie het weten. Daarna pakte ze wat lood, gooide dat in een ijzeren kannaetje en verhitte dit op het vuur totdat het lood smolt en begon te sissen. Bij het gieten neemt lood de vorm aan van hetgeen jou heeft doen schrikken. De angst glipt als het ware het lood binnen. Daarna slaap je een paar nachten met de loden vorm onder je kussen en dan moet je 'm in de rivier gooien, in stromend water zodat het ding heel ver weggevoerd wordt. Drie keer goot *baba* Vratsjka lood en alle drie de keren verscheen het hoofd van een stier, met hoorns, met een snuit, met alles erop en eraan. Waarschijnlijk heeft